

OT SO‘Z TURKUMI VA UNI O‘QITISH METODIKASI

Azamatov Kamolbek Komilovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi

3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tili morfologiyasi, xususan, ot so‘z turkumini boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning zamonaviy metodlari tahlil qilinadi. Til o‘rgatishda didaktik materiallar, ko‘rgazmali vositalar, lug‘at diktantlari va interaktiv topshiriqlardan foydalanish samaradorligi ochib beriladi. Muallif o‘quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish, so‘z boyligini oshirish, grammatik bilimlarni mustahkamlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida ot so‘z turkumining o‘rni va ahamiyatini asoslab beradi. Tadqiqotda grammatik topshiriqlar va amaliy mashqlar orqali so‘zning lug‘aviy, morfologik hamda sintaktik xususiyatlari chuqur yoritilgan bo‘lib, morfologiyani o‘qitishning ilmiy va amaliy jihatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, morfologiya, ot so‘z turkumi, boshlang‘ich ta’lim, grammatik topshiriqlar, nutq madaniyati, didaktik materiallar.

KIRISH

O‘zbek tili xalqimizning milliy o‘zligi, mustaqil davlatchilikning muhim ramzi va bebaho ma’naviy meros sifatida dunyodagi eng qadimiy va boy tillardan biridir. Ushbu tilning jamiyat va davlat hayotidagi ta’sirini mustahkamlash, shuningdek, «Davlat tili haqida»gi qonunni zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir. Ona tili darslarining asosiy maqsadi o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, nutqiy malakalarini rivojlantirish, ijodiy tafakkurni shakllantirish va tilning sofliqini asrashdan iboratdir. Ta’lim jarayonida didaktik materiallar, interaktiv usullar va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish o‘zbek tili darslarida yuqori samara beradi. Ushbu maqola o‘zbek tili morfologiyasini, xususan, ot so‘z turkumini o‘qitishning zamonaviy usullarini tahlil qiladi, ularning ta’limdagi o‘rni va samaradorligini ko‘rib chiqadi. Maqola o‘zbek tilini

o'qitishda morfologiyaning ilmiy va amaliy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish va til imkoniyatlaridan unumli foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbek tili darslarida didaktik materiallar, o'yin-mashq usullari va ko'rgazmali vositalardan foydalanish ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Bu haqda olimlar, masalan, R.Ishmuhammedov, A.Nisanbaeva, B.To'xliiev, K.Usmonova o'z tadqiqotlarida ta'lim vositalarining muhimligini ta'kidlaganlar¹. Ushbu maqolada ot so'z turkumini o'qitishda qo'llaniladigan grammatik topshiriqlar, ko'rsatkich materiallar va tarqatma vositalarning ta'limdagi o'rni tahlil qilinadi. O'quvchilar morfologiyaga oid dastlabki bilimlarni boshlang'ich sinflarda egallaydi, bu bilimlar keyingi bosqichlarda kengaytiriladi va mustahkamlanadi. Morfologiyaning sintaksis bilan bog'liqligi uning ilmiy ahamiyatini oshiradi, chunki kelishik, egalik va shaxs-son qo'shimchalari so'zlar o'rtasidagi sintaktik aloqalarni ta'minlaydi². Yordamchi so'zlarning qo'shimcha gap sintaksisidagi roli morfologiyaning ta'limdagi muhim o'rnini yanada mustahkamlaydi. Ushbu bo'limda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodlarning samaradorligi va ularning o'quvchilarning bilim olishiga ta'siri tahlil qilinadi. O'qitish jarayonida didaktik vositalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil tafakkurini va nutqiy malakalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, ot so'z turkumini o'qitishda grammatik topshiriqlar orqali o'quvchilar so'zlarning tuzilishi va ularning gapdagi rolini tushunadilar. Boshlang'ich sinflarda so'zlarni ot, sifat, son, fe'l, olmosh va yordamchi so'zlar kabi guruhlariga ajratish o'rgatiladi, bu esa keyingi bosqichlarda morfologik tahlil uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

NATIJALAR

Maktabda morfologiyani o'qitish quyidagi vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan:

O'quvchilarni so'z yasash va yangi shakllarni hosil qilishga o'rgatish, so'z boyligini kengaytirish;

So'zlarning aloqa-munosabat shakllaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish;

¹ Jamolxonov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 2005.

² Abdurahmonov G'., Xo'jayeva D. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 2003.

Ilmiy savodxonlikni takomillashtirish;

Gap va matn yaratish malakalarini shakllantirish;

Davlat ta'lim standartlari (DTS) talablariga muvofiq mavzularni izchil o'rganish.

O'qituvchilar so'z turkumlari bo'yicha ma'lumot beradi va bilimlarni mustahkamlash uchun lug'at diktantlaridan foydalanadi. Quyida namunaviy lug'at diktanti va unga doir topshiriqlar keltiriladi:

Lug'at diktanti: uy, to'y, tosh, chaqmoq, momaqaldiroq, daraxt, majlis, odob, azob, do'stlik, kitob, ishchi, go'zal, kichik, shirin, bilimli, oq, o'qidi, yoz, chok, kel, o'yla, ishladi, uxladi, suhbatlashdi, so'zladi.

1-topshiriq:

O'quvchilar har bir so'zning lug'aviy ma'nosini tushuntiradi va uning qaysi so'z turkumiga mansubligini aniqlaydi. Misollar:

Uy – odamlar yashaydigan bino, *nima?* so'rog'iga javob beradi, ot.

To'y – tantanali marosim, *nima?* so'rog'iga javob beradi, ot.

Go'zal – chiroyli, jozibali, *qanday?* so'rog'iga javob beradi, sifat.

O'qidi – harakat tugallangan, *nima qildi?* so'rog'iga javob beradi, fe'l.

2-topshiriq:

So'z birikmalari hosil qilish va gaplar tuzish:

Uy – *uy qurmoq*, “U uy qurdi” (*nima qildi?* – fe'l).

Go'zal – *go'zal gul*, “Go'zal gul ochildi” (*qanday?* – sifat).

3-topshiriq:

So'zlarni ot, sifat, fe'l guruhlariga ajratish.

Ushbu topshiriqlar o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytiradi, nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va so'z turkumlari haqidagi bilimlarini mustahkamlaydi. Mustaqil so'z turkumlaridan biri bo'lgan ot so'z turkumi predmet nomlarini bildiradi va *kim?* *nima?* so'roqlariga javob beradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar otning asosiy belgilari, kelishik qo'shimchalari va atoqli otlarning imlosi bilan tanishadilar. Bu bilimlarni takrorlash va ijodiy mashqlar orqali mustahkamlash zarur. Predmet tushunchasi nafaqat ko'zga ko'rinadigan narsalarni (masalan, *uy*, *daraxt*), balki mavhum tushunchalarni (masalan,

do'stlik, sog'lik) ham qamrab oladi. Otning lug'aviy ma'nosi, morfologik belgilari va sintaktik vazifalari amaliy mashqlar orqali o'quvchilar ongida mustahkamlanadi.

O'quvchilar atoqli otlar (Toshkent, Buxoro), turdosh otlar (gul, qo'shiq), shaxs otlari (ishchi, o'qituvchi), toponimlar, mahsulot nomlari va mavhum otlar (nafosat, bilim) bilan tanishadilar. Bu jarayonda so'z birikmalari va qo'shma otlarning imlosi bo'yicha mashqlar alohida ahamiyatga ega. Masalan, *qorako'l* (qora ko'l) kabi qo'shma otlarni so'z birikmalariga aylantirish (*qora ko'l*) o'quvchilarning imlo savodxonligini oshiradi.

MUNOZARA

Ot so'z turkumi ta'limda muhim o'rin tutadi, chunki u predmet nomlarini bildiradi va *kim? nima?* so'roqlariga javob beradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar otning asosiy belgilari, kelishik qo'shimchalari va atoqli otlarning imlosi bilan tanishadilar. Bu bilimlarni takrorlash va ijodiy mashqlar orqali mustahkamlash zarur. Predmet tushunchasi faqat ko'zga ko'rinadigan narsalarni emas, balki mavhum tushunchalarni (masalan, *sog'lik, do'stlik*) ham qamrab oladi³. Otning lug'aviy ma'nosi, morfologik belgilari va sintaktik vazifalari amaliy mashqlar orqali o'quvchilar ongida shakllanadi.

O'quvchilar atoqli otlar (Toshkent, Samarqand), turdosh otlar (non, qo'shiq), shaxs otlari (o'qituvchi, ishchi), toponimlar, mahsulot nomlari va mavhum otlar (nafosat, bilim) bilan tanishadilar. So'z birikmalari va qo'shma otlarning imlosi bo'yicha mashqlar, masalan, *qorako'l* (qora ko'l) kabi so'zlarni so'z birikmalariga aylantirish, imlo savodxonligini oshiradi. O'quvchilarning so'z boyligini oshirishda otli birikmalar ustida ishlash muhim o'rin tutadi. Matndan otli birikmalarni ajratish, berilgan so'zlar ishtirokida shunday birikmalar hosil qilish kabi ijodiy-amaliy ishlar o'quvchilarning lug'atini boyitadi. Masalan, *maktabimiz kutubxonasi, maktabimiz qizlari* kabi so'z birikmalari hosil qilinadi.

Qo'shma otlar va ularning imlosi o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'diradi. *Qorako'l, Yangiyer, Kattaqo'rg'on* kabi qo'shma otlarni so'z birikmalariga aylantirish (*qora ko'l, yangi er, katta qo'rg'on*) va ularning imlosini sharhlash mavzuni puxta o'zlashtirishni ta'minlaydi. Matn tahlili orqali ot so'z turkumi haqidagi bilimlar mustahkamlanadi. Quyidagi topshiriqlar bajariladi:

³ Jamolxonov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 2005.

Matnda uchragan otlarning lug'aviy ma'nosini sharhlash va ularning so'roqlarga javobini aniqlash.

Ajratilgan so'zlarga ma'nodosh va uyadosh so'zlar tanlash.

Kim? Nima? Qaer? so'roqlariga javob beradigan so'zlarning turkumini aniqlash va ulardan so'z birikmalari tuzish.

Hosil qilingan so'z birikmalari ishtirokida gaplar tuzish.

Muayyan mavzuga oid gaplar yordamida matn yaratish.

XULOSA: O'zbek tili morfologiyasini o'qitish, xususan, ot so'z turkumini o'rgatish o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini, ilmiy savodxonligini va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Grammatik topshiriqlar, lug'at diktantlari va didaktik vositalar ta'lim jarayonini samarali qiladi. Morfologiya sintaksis bilan uzviy bog'liq bo'lib, so'z turkumlari bo'yicha bilimlar nutq madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning so'z boyligini oshirish va til imkoniyatlaridan unumli foydalanish madaniyatini tarbiyalash ona tili darslarining asosiy maqsadidir⁴. Ona tili mashg'ulotlari o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni mukammal egallash, til imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantiradi. Nutq madaniyati oddiy salom-alikdan tortib, kimga, qachon, qaerda, qanday so'zlash kerakligini o'rgatadi. Morfologiyani o'rganish o'quvchilarning mustaqil va ijodiy tafakkurini kengaytiradi, so'zning turli shakllarini gap tarkibida va bog'lanishli nutqda o'rinli ishlatish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Abdurahmonov G'., Xo'jayeva D. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 2003.
3. Jamolxonov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 2005.
4. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – T.: O'zbekiston, 2002.

⁴ Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – T.: O'zbekiston, 2002.